

Herner-Kovács Eszter

Elméleti keretek a diaszpóra-politikák vizsgálatához

A „diaszpóra tanulmányok”, vagyis a diaszpórák vizsgálata szociológiai, politikai, valamint identitás-változás szempontjából, illetve az anyaország diaszpóra felé irányuló politikájának elemzése viszonylag új tudományterületnek számít. Noha a diaszpórák – elsősorban szociológiai szempontból – a hatvanas évek óta élvezik a kutatók figyelmét, a diaszpóra-politikák, vagyis az anyaország ezen csoportok megszólítására, megnyerésére, elkötelezésére (adott esetben akár a csoport „létrehozására”) irányuló törekvései csak az utóbbi 20-25 évben nyertek lendületet, majd ezzel párhuzamosan tudományos figyelmet is kaptak ezek az állami gyakorlatok. Ez azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban nem csak a migrációs folyamatok gyorsultak fel jelentős mértékben, hanem a telekommunikáció is olyan fejlődésen ment keresztül, amely által a külföldre költöző és ott letelepedő személyek virtuálisan tagjai maradhatnak egykori anyaországuk társadalmának, vagyis a „transznacionális” életforma korábban ismeretlen minőségi szintre jutott.¹ A vizsgált jelenségek újszerűségéből adódóan azonban a tudományterület némi

¹ Pogonyi Szabolcs: *Diaspora as a Symbolic Resource in Hungary*. Konferencia előadás, Association for the Studies of Nationalities, Columbia University, New York, 2014.; Faist, Thomas et al. (eds.): *Transnationalisation and Institutional Transformations*, No. 87. COMCAD Arbeitspapiere – Working Papers, 2010.; Rainer Bauböck: *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. IMISCOE Research. Amsterdam UP, Manchester UP: Amsterdam, Manchester, 2010.; Østergaard-Nielsen, Eva (szerk.): *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations*. Palgrave Macmillan, 2003.; Esman, Milton J.: *Diasporas in the Contemporary World Polity*: Cambridge, Malden, Mass., 2009.; Sheffer, Gabriel: *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge UP: New York, 2006.; Smith, Anthony D.: *Diasporas and Homelands in History: The Case of Classic Diasporas*. In: Gal, Allon – Leoussi, Athena S. – Smith, Anthony D. (eds.): *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*. IJS Studies in Judaica v. 9. Brill: Leiden, Boston, 2010.

deficittel küzd; ahogy Délano és Gamlen rámutatnak, a diaszpóra-politikákra irányuló kutatások nagy hiányossága, hogy nélkülözik a megfelelő elméleti keretet. Ezek a kutatások ugyanis legtöbbször egy-egy (gyakorlatban létező) diaszpóra-politika modell elemzésére korlátozódnak, a modell „elhelyezéséhez”, összehasonlító értékeléséhez azonban nem áll rendelkezésre egy megfelelően használható elméleti keret, tipológia.² Gamlen munkásságának jó része ezt a hiányosságot kívánja orvosolni, de természetesen nem ő az egyetlen kutató, akinek írásaira támaszkodhatunk egy-egy diaszpóra-politika elméleti keret meghatározásakor. A tanulmány célja, hogy egy olyan átfogó rendszerezését adja az eddig kidolgozott diaszpóra-politikák elméleti megközelítésére irányuló munkáknak, amely felhasználható a további diaszpóra-politikákkal kapcsolatos kutatások megalapozáshoz, ugyanakkor a létező elméleti keretek hiányosságaira is igyekszik felhívni a figyelmet.

Fogalmi keretek

A diaszpóra-politikák kutatásához használható elméleti megközelítések számbavétele előtt elengedhetetlen a tanulmányban használt fogalmak rövid definiálása, hiszen az olyan fogalmak tudományos használata, mint a „diaszpóra” vagy „anyaország”, gyakran eltér a köznapi értelemben vett jelentéstartalomtól.

Noha a nemzetközi diaszpóra-politikákkal foglalkozó szakirodalom általában nem tesz különbséget a diaszpórák és a nemzeti kisebbségek között, és az anyaország ezen csoportokra irányuló politikáját is egységesen diaspora politics, esetleg kin-state politics³ címszó alatt elemzi, mégis érdemes a két csoportot különválasztani, legalább az olyan államok esetében, ahol mindkét csoport elég szignifikáns ahhoz, hogy

² Délano, Alexandra – Gamlen, Alan: Comparing and Theorizing State–diaspora Relations. *Political Geography* 41 (July 2014): 43–53.

³ A kin-state politics kifejezés kimondottan a „történelmi”, határon túl élő nemzeti kisebbségekre irányuló anyaországi politikák megnevezésére használatos, amelyre magyarul a nemzetpolitika kifejezést használjuk.

külön eszközrendszer rendelődjön a rájuk irányuló kormányzati politikákhoz. Magyarország esetében ketté lehet választani a határon túli magyarokra és a nyugatra emigrált magyarokra irányuló kormányzati politika intézményi- és eszközrendszerét,⁴ ez azonban inkább a kivételt, semmint a szabályt jelenti a diaszpóra-politikával rendelkező országok sorában. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a célok tekintetében nem szükséges a két területet kettéválasztani; a magyar nemzet- és diaszpóra-politika elemezhető egységes szakpolitikaként is.⁵

A „történelmi” vagy nemzeti kisebbségek és a diaszpórák közötti különbségtételnél a migráció jelenti a határvonalat. A diaszpórák létrejötté ugyanis – bármilyen okú – migráció eredménye, míg a nemzeti kisebbségek határmódosítások következtében kerültek kisebbségi léthelyzetbe. Nehezíti azonban a diaszpórák meghatározását a fogalomhoz tapadt történelmi felhang, mivel hosszú ideig csak a „klasszikus” diaszpóra „népeket” értették alatta: a zsidókat, az örményeket és a görögöket.⁶ A huszadik században aztán a politikai disszidensek egy újabb nagy „alkategóriáját” adták a fogalomnak, az elmúlt évtizedek gazdasági célú migrációja eredményeként létrejövő külhoni közösségek pedig további kihívás elé állítják a diaszpóra egységes értelmezését.⁷ Noha nincs univerzálisan elfogadott definíció a diaszpórákról, a legtöbb meghatározásban szerepet kap a közösség, az óhazába való visszatérés ideája, a teljes asszimilációnak való ellenállás a befogadó országban, vala-

⁴ A témáról lásd: Herner-Kovács Eszter: Nation Building Extended: Hungary's Diaspora Politics. *Minority Studies* 17, 2014.

⁵ Pogonyi Szabolcs: National Reunification beyond Borders: Diaspora and Minority Politics in Hungary since 2010. In *European Yearbook of Minority Issues*, vol. Volume 10, 2011. European Center for Minority Issues, 2011.

⁶ Smith, Anthony D.: Diasporas and the Homelands in History: The Case of the Classic Diasporas. In: Gal, Allon et al. (szerk): *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*. Brill: Leiden, Boston, 2010.

⁷ Brubaker, Rogers: The 'Diaspora' Diaspora. In *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (2005): 1–19; Bauböck, 2010. Diaspora and Transnationalism, i.m.; Dahinden, Janine: Dynamics of Migrants' Transnational Formations: Between Mobility and Locality. In: Bauböck, Rainer - Faist, Thomas (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam UP, 2010.; Cohen, Robin: *Global Diasporas: An Introduction*. University of Washington Press: Seattle, 1997.

mint az egykori óhaza iránti felelősségérzet,⁸ ugyanakkor nem szabad arról elfeledkezni, hogy a diaszpórákat hiba lenne egységes, homogén csoportokként kezelni.⁹

Mindezen analitikai nehézségek ellenére ki kell jelölni a tanulmányban használt diaszpóra fogalom „határait”. A diaszpóra-politikák vizsgálatához használható elméleti keretek megtalálásához célszerű ezeket a határokat viszonylag tágra szabni, ezért a dolgozatban a Rogers Brubaker által megfogalmazott „diaszpóra fogalmat” fogom használni, mely szerint a diaszpórákat zárt entitás, illetve „etnokulturális kategória” helyett az anyaország „projektjeként” kell értelmezni, melynek célja ennek a vélelmezett csoportnak a megkonstruálása, illetve a diaszpóra-politika célcsoportjává tétele.¹⁰ Ez az értelmezés, noha (magát a „diaszpórákat” érintő) egzakt vizsgálatokhoz nehezen használható, abból a szempontból megkönnyíti a dolgunkat, hogy a diaszpóra-politikák elemzésénél a diaszpórák vélt csoportjainak számos fajtáját vizsgálhatjuk ennek keretében. Brubaker definícióját alkalmazva szükségtelenné válik arról értekezni, hogy mitől diaszpóra egy diaszpóra, hiszen a megfogalmazás éppen azt mondja ki: attól, hogy az anyaország elkezd róla beszélni, illetve politikai projekteket hozzárendelni.

Ami a diaszpóra-politika definícióját illeti, itt könnyebb meghatározni, hogy mi a vizsgálat tárgya: minden olyan kormányzati vagy kormányzati támogatást élvező kezdeményezés, program, intézmény, törvényi szabályozás, amely a diaszpóra közösség megszólítását, megnyerését, támogatását szolgálja. (Az angol nyelvű szakirodalomban a diaspora engagement policy vált a jelenséget leíró általános terminussá, ennek azonban nincs pontos magyar megfelelője.) A jelen tanulmányban vizsgált diaszpóra-politikák körében a kifejezetten a határon túli,

⁸ Cohen, 1997: *Global Diasporas*, i.m.; Safran, William: Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83–99; Clifford, James: Diasporas. In *Cultural Anthropology* 9, no. 3 (August 1, 1994): 302–38.

⁹ Az Amerikában élő „magyar diaszpóra” heterogenitására vonatkozóan lásd pl. Papp Z. Attila: *Beszédből Világ. Elemzések, Adatok Amerikai Magyarokról*. Magyar Külügyi Intézet, Regio Books: Budapest, 2008.

¹⁰ Brubaker, 2005. The 'Diaspora' Diaspora, i.m.

„történelmi” kisebbségekre vonatkozó szakpolitikákat és projekteket nem elemezzük, hanem csakis a migráció eredményeként létrejövő diaszpórákat célzó kezdeményezéseket – annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalom általában nem tesz különbséget a kétfajta külföldön élő nemzeti csoport között, sem az őket megcélzó állami törekvések között.

A diaszpóra-politikák magyarázata

Az elmúlt harminc évben a diaszpóra intézmények proliferálódását tapasztaltuk: míg a nyolcvanas években alig 30-40 állam rendelkezett olyan kormányzati intézménnyel, amely a diaszpórákat célzó állami programokat koordinálta, addig mára a világ országainak több mint fele működtet ilyen szervet.¹¹ Mi lehet a diaszpórák iránti megnövekedett érdeklődés magyarázata? Miért foglalkoznak az államok a külföldön élő diaszpórájukkal? Milyen megfontolások vezérelnek egy kormányt, hogy támogatást nyújtson olyan személyeknek, akik – bármilyen megfontolásból – elhagyták az anyaországot, és egy másik államban telepedtek le?

Az államok diaszpórájuk iránti érdeklődésének a szakirodalomban három elméleti magyarázatát találjuk.¹² Az első magyarázó keret a strukturális-instrumentalista elmélet, amely szerint az államok gazdasági helyzete magyarázza a diaszpórák iránti érdeklődést. Az elmélet a marxista világszemléletet tükröző wallersteini centrum-periféria gazdasági megközelítésből indul ki, és azt állítja, hogy a periféria országai törekednek a diaszpórák megszólítására, gazdasági hasznot remélve a velük való együttműködéstől. Ez elsősorban a diaszpóra által hazaküldött megtakarításokat jelenti, azonban esetenként politikai haszonnal is járhat (szavazatszerzés, érdekérvényesítés a diaszpóra befogadó államá-

¹¹ Gamlen, Alan: Diaspora Institutions and Diaspora Governance. *International Migration Review* 48 (September 1, 2014): S180–217.

¹² Ragazzi, Francesco: A Comparative Analysis of Diaspora Policies. *Political Geography* 41 (2014); Gamlen, 2014. *Diaspora Institutions and Diaspora Governance*, i.m.

ban).¹³ Ezzel párhuzamosan a gazdag (centrum) államok nem érdekeltek a diaszpóra elkötelezésében.

A második, diaszpóra-politikákat magyarázó elméleti keret az úgynevezett „etnikai modell”, amely a nacionalizmus elméletekből ismert etnikai nemzet koncepciójára épít. Ebben a megközelítésben az államok diaszpóra-politikája válasz a globalizáció és transznacionalizmus által a nemzetállamot ért kihívásokra; az államok a különböző diaszpóra-politikai eszközökkel kívánják az elvándorolt „nemzetrészeket” is ellenőrizni, kormányozni. Ennek megfelelően etnikai alapon kiterjesztik az állampolgárságot, valamint szociális, politikai és polgári jogokat is biztosítanak a lakóhellyel nem rendelkező állampolgáraiknak, végeredményben pedig, Anderson megfogalmazásával élve, „távolsági nacionalizmust” (long-distance nationalism) generálnak a diaszpóra csoportok körében.¹⁴ Az etnikai magyarázat szerint diaszpóra-politika kezdeményezésére azok az államok hajlamosak, amelyek a politikaival szemben az etnikai nemzetfelfogást alkalmazzák saját területükön belül is, vagyis a nemzet tagjait leszármazási/kulturális/nyelvi alapon, nem pedig lakóhely szerint, az állampolgári lojalitás alapján határozzák meg. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy tisztán etnikai vagy tisztán polgári nemzetkonceptiót egy állam sem alkalmaz, hanem általában a kettő keveréke nyilvánul meg az állampolgársági szabályozásban.¹⁵

Ragazzi empirikus, kvantitatív kutatása a diaszpóra-politikák típusáról azt mutatta meg, hogy sem a strukturális-instrumentalista, sem az etnikai megközelítés nem ad megfelelő keretet a jelenség értelmezéséhez. Noha a diaszpóra megtakarításainak hazautalását megkönnyítő és szabályozó diaszpóra-politikákat magyarázhatja az első (marxista világszemléletű) elmélet, arra nem ad választ, hogy miért adnak állampolgárságot, azzal együtt pedig különböző jogokat az államok a lakóhellyel nem rendelkező diaszpórájuk számára. Ehhez hasonlóan az etnikai

¹³ Ragazzi, 2014. *A Comparative Analysis of Diaspora Policies*, i.m.

¹⁴ Anderson, Benedict – Kligman, Gail: *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Centre for Asian Studies, Amsterdam, 1992.

¹⁵ Brubaker, Rogers: The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between ‘Civic’ and ‘Ethnic’ Nationalism. In Kriesi, Hanspeter et al. (szerk.): *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Ruediger: Zurich, 1995. 55–71.

nemzetkoncepcióból kiinduló elméleti keret is elégtelennek bizonyul: ez a megközelítés ugyanis feltételezi, hogy az etnikai nemzetfelfogást képviselő államok inkluzív állampolgársági szabályozást alkalmaznak a területükön kívül élő diaszpóra irányában, azonban az eltérő nemzetiségű bevándorlók és azok gyermekei számára nem teszik lehetővé az állampolgárság megszerzését. Azt, hogy ez a feltételezés egyre kevesebb állam esetében igazolható, nemcsak Ragazzi kutatásából derül ki, hanem más, kifejezetten az állampolgársági politikákat vizsgáló kutatók munkáiból is.¹⁶ Alan Gamlen kutatásai pedig azt is megmutatták, hogy a diaszpóra-politikai gyakorlatok – a közzélekedéssel ellentétben – nem kizárólagosan az etnikai nemzetkoncepcióval bíró államok jellemzői.¹⁷

A két elmélet elégtelensége okán Ragazzi egy harmadik megközelítést javasol, amely megfelelőbb, egyben pontosabb keretet ad a diaszpóra-politikák okait feltárni kívánó összehasonlító kutatásokhoz. A harmadik elmélet a Foucault-tól származó „governmentality” koncepciójára épít, és azt állítja, hogy az államok diaszpóra-politikája a változó gazdasági-politikai körülményekre és érdekekre adott válasz, amely folyamatosan alakul. Nem beszélhetünk tehát statikus diaszpóra-politikákról, ellenben tudatosítanunk kell, hogy amit diaszpóra-politika névvel illetünk, az a nemzeti kormányok diaszpórájuk számára kidolgozott programjainak folyamatos módosítása, alakítása, amit a változó politikai és gazdasági helyzet indukál.¹⁸ Hasonló konklúzióra jut Alan Gamlen is, aki úgy fogalmaz: a diaszpóra-politikák általában nem egységes és koordinált állami szakpolitikát jelentenek, hanem „különböző időszakokban és különböző okokból megalkotott törvényi szabályozások és elindított programok konstellációját” (fordítás tőlem), ezért a „politika” (policy értelemben) megnevezés nem is feltétlenül helyes.¹⁹ Mindez

¹⁶ Lieblich, André – Bauböck, Rainer: *Is There (still) an East-West Divide in the Conception of Citizenship in Europe?* Working Paper, 2010. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/13587>.

¹⁷ Gamlen, Alan: *Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?* Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No.32., University of Oxford, 2006.

¹⁸ Ragazzi, 2014. *A Comparative Analysis of Diaspora Policies*, i.m.

¹⁹ Gamlen, 2006. *Diaspora Engagement Policies*, i.m. p.4

azonban nem jelenti azt, hogy értelmetlen lenne a diaszpóra-politikák összehasonlító vizsgálata, hiszen attól függetlenül, hogy az ebbe a fogalomkörbe tartozó konkrét állami intézkedések folyamatosan változnak és átalakulnak, léteznek olyan közös elemek, amelyek alapján tipológiákat lehet felállítani.

A diaszpóra-politikák tipológiai

A diaszpóra-politikák típusait számos kutató igyekezett már csoportosítani, így több szempont is rendelkezésünkre áll, ami alapján a kategorizáció elvégezhető. Pogonyi Szabolcs tanulmányában négy változó alapján vázol fel egy lehetséges tipológiát.²⁰ Az első csoportban a vizsgálat tárgya az „agency”, azaz a diaszpóra-politika kezdeményezője. Ezekben a kutatásokban a klasszikus top-down és bottom-up módszerek alkalmazhatóak, azt vizsgálándó, hogy egy-egy diaszpóra projekt „alulról” indul-e, azaz magától a diaszpórától jön-e a kezdeményezés, vagy az anyaállam „felülről” irányítja ezeket a programokat. Az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztésénél ugyanolyan legitim az ilyen jellegű vizsgálat, mint például az anyanyelvi oktatás megszervezésének kérdésében: bármelyik esetben lehet a kezdeményező maga a diaszpóra közösség vagy az anyaállam. Ugyanakkor Pogonyi arra is felhívja a figyelmet, hogy az ágensre koncentrált vizsgálatoknál módszertani szempontból nehézségekbe ütközünk. Ahogy arra a fogalmi tisztázásnál is utaltam, a diaszpórák egységes és homogén csoportokként való feltételezése helytelen, de ugyanígy a nemzeti kormányok sem kezelhetőek egységekként, hiszen a diaszpórákhoz való viszonyulás az adott államon belül, akár kormányonként is változhat.

Pogonyinál a kutatás egységének második csoportja a diaszpóra megszólításának és elérésének az oka.²¹ Mint írja, a legkézenfekvőbb gazdasági okokon kívül demográfiai, geopolitikai, belpolitikai (pl. a nemzeti

²⁰ Pogonyi, 2014. *Diaspora as a Symbolic Resource in Hungary*, i.m.

²¹ Uo.

érzelmű szavazóbázis megerősítése) illetve nem politikai (szimbolikus, normatív) magyarázatok is léteznek a különböző diaszpóra projektek mögött, ám arról nem szabad megfeledkezni, hogy a legtöbb esetben a pragmatikus és a szimbolikus okok együttesen jelennek meg. A harmadik vizsgálendő terület az intézményi szint, melynek legnyilvánvalóbb megvalósulási formája az állampolgárság könnyített megadása a diaszpórában élők számára, ritkább esetben a hazatelepülés kedvezményes feltételekhez kötése, de Pogonyi ide sorol minden identitás- és kultúra erősítő programot (nyelvoktatás, média, birthright programok, stb.) is.²²

Ragazzinál a diaszpóra-politikák egy másik tipológiája jelenik meg.²³ A szerző kutatásában 35 ország diaszpóra-politikáját vizsgálta meg; a kiválasztott országok gazdasági, szimbolikus, állampolgársági, egyházi szabályozásait, továbbá egyéb, a diaszpórához kötődő bürokratikus és kormányzati lépéseket 19 változó szerint osztályozta, majd többszörös korrespondencia-elemzés (multiple correspondence analysis – MCA) segítségével meghatározta a változók és az adott politikai gyakorlat kapcsolatát. A változók között olyan gyakorlatokat vett számba, mint a diaszpórára koncentrált kormányzati intézmény léte, az állampolgárság könnyített megadása, egyszerűsített befektetési feltételek a diaszpórának, külföldi kulturális intézetek létrehozása, stb. Ezek mellett olyan további változókat is belefoglalt a kutatásba, mint az ország gazdasági helyzete (GDP/capita), a külföldön élők által hazaküldött megtakarítások, illetve a külföldön élő állampolgárok száma és aránya. A 35 országból álló minta úgy állt össze, hogy a diaszpóra szakirodalom által korábban ismert tágabb kategóriák mindegyike szerepeljen benne: objektíve, illetve relatíve nagy külföldi lakossággal rendelkező, alacsony társadalmi státuszú diaszpórával rendelkező, magas társadalmi státuszú diaszpórával rendelkező, a hazautalásoktól függő, azoktól kevésbé függő, állampolgárságot a külföldön élő lakosoknak megadó és meg nem adó országok egyaránt.

A változókat ezután két tengely mentén helyezte el, amelyek közül az egyik a diaszpórára irányuló politikák legfőbb jellegét (szimbolikus,

²² U.o.

²³ Ragazzi, 2014. A Comparative Analysis of Diaspora Policies, i.m.

gazdasági, kulturális, stb.), a másik pedig az állampolgári jogok transznacionális kiterjesztésének mértékét reprezentálja. A grafikus megjelenítés segítségével öt ideáltipikus diaszpóra-politika modellt tudott meghatározni: „expatriate” állam, zárt állam, globális nemzetállam, irányított munkás (*managed labor*) állam, közömbös állam.

Az expatriate államok jellemzően a kulturális és oktatási projektekre koncentrálnak diaszpóra-politikájukban, és – általában magas jövedelmű – külföldön élő állampolgáraik számára hajlamosak bizonyos állami szolgáltatásokat nyújtani, illetve szavazati jogot biztosítani. A minta államai közül az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Spanyolország és Olaszország tartozik ide. A zárt államok erősen korlátozzák lakosságuk mobilitását, a külföldön élők szavazati jogát nem teszik lehetővé. Nem meglepő módon autoriter típusú államok esnek ebbe a kategóriába: Kuba, Észak-Korea, Irán. A globális nemzetállam kategória olyan országokat jelöl, amelyek a legváltozatosabb diaszpóra-politikákkal bírnak: a diaszpóra oktatási és kulturális programjait támogatják, általában állampolgárságot és különböző jogokat is biztosítanak a külföldön élőknek, cserébe pedig gazdasági és politikai hozzájárulást várnak el (pl. a megtakarítások hazautalása, befektetések és lobbitevékenység ösztönzésével). Mexikó, Írország, India, Oroszország ebbe a kategóriába tartoznak. Az irányított munkás államok (Kolumbia, Banglades, Fülöp-szigetek) esetében nagy diaszpórákat találunk, akik főként alacsony presztízsű munkát végeznek a befogadó államban, ugyanakkor potenciális hazai befektetőnek számítanak. A típus jellemzője, hogy diaszpóra-politikájuk viszonylag kidolgozatlan, többnyire csak a migráció és hazatelepülés menedzselésére koncentrálnak. Végül a közömbös államok közé olyan országok kerültek, amelyek sem szimbolikus, sem praktikus szinten nem foglalkoznak a diaszpórájukkal (Belgium, Nigéria, USA).

A Ragazzi-féle diaszpóra-politika tipológiák alternatíváját találjuk Gamlennél.²⁴ Gamlen vizsgálata 70 ország diaszpóra „engagement” gyakorlatára terjedt ki. A kutatás a minta alapján három nagy diaszpóra-politika kategóriát azonosított be: a kapacitás-építő, a jogkiterjesztő, valamint

²⁴ Gamlen, 2006. Diaspora Engagement Policies, i.m.

a kötelezettség-behajtó modellt. A kapacitás-építés két pilléren valósul meg: a szimbolikus nemzetépítésen és az intézmények létrehozásán. Gamlen érvelésében az anyaország első lépésben retorikai szinten „hozza létre” a nemzeti diaszpórát, amely olyan lépésekből áll, mint az emigránsok nemzeti hősként való emlegetése, szerepük hangsúlyozása a nemzeti függetlenség elnyerésében, illetve az anyaország „paternalista” szerepvállalásában (a diaszpóráért vállalt felelősség hangoztatásában). A nemzeti identitás megkonstruálásában, illetve diaszpórára való kiterjesztésében a nyelvoktatási és kulturális programok, valamint a nemzeti nyelvű média támogatása is fontos szerepet tölt be. A kapacitás-építés másik eleme, az intézmények létrehozatala azért szükséges, hogy a diaszpóra „kormányozhatóvá” váljék az anyaország által, vagyis míg a szimbolikus nemzetépítés „kommunikációs kapcsolatot”²⁵ hoz létre, az intézmények az állam objektív kapacitását növelik. Erre a feladatra számos intézmény-típus alkalmas lehet: a konzuli hálózat, a kifejezetten a diaszpórára koncentrááló kormányzati szervek (minisztérium, államtitkárság, iroda, stb.), de akár a már létező diaszpóra intézmények is.

A jogkiterjesztési kategórián belül Gamlen két alcsoportot különböztet meg: a diaszpóra politikai inkorporációját, valamint a diaszpóra számára biztosított szociális és polgári jogokat. Előbbi nyilvánvalóan az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztésére vonatkozik, ami mögött számos motiváció húzódhat, melyek közül a leggyakoribb az, hogy a politikai közösségbe való bevonás „hízalgő” lehet a diaszpóra számára, ami miatt hajlamosabbak lesznek megtakarításaikkal és befektetéseikkel elősegíteni az anyaország gazdasági fejlődését.²⁶ Gamlen ugyanakkor azt is kiemeli, hogy noha az állampolgárság megadása a diaszpóra számára bevett gyakorlatnak számít, a külföldi állampolgárok korlátozás nélküli szavazati joga már nem. Ahogy fogalmaz, az anyaországok próbálnak „takarékoskodni” a diaszpóra számára megadott jogokkal, ami megnyilvánulhat például abban, hogy a szavazati jogot

²⁵ Uo. p.10.

²⁶ Itzigsohn, Jose: Immigration and the Boundaries of Citizenship: The Institutions of Immigrants' Political Transnationalism. *International Migration Review* 34, no. 4 (December 1, 2000): 1126–54.

csak belföldön gyakorolhatják. A polgári és szociális jogok kiterjesztésének gyakori formája a külföldön dolgozni kívánó állampolgárok „kiközvetítése”, illetve a külföldön dolgozók védelme (pl. egészségbiztosítás), adott esetben hazatelepülésük adminisztratív segítése.

Végül a diaszpóra-politikák harmadik csoportja, a kötelezettségeket behajtó modellek is két alcsoportra oszlanak Gamlen kutatásában: a diaszpórában rejlő gazdasági és a politikai jellegű erőforrások kiaknázására. Gamlen az előbbit „befektetési politikáknak” nevezi, azonban célszerűbb ezt a típust a tágabb értelmű gazdasági előnyöknek nevezni, hiszen nem csak a diaszpóra anyaországban történő befektetésének ösztönzéséről van szó. Ebbe a kategóriába sorolható a „brain drain taxation”, vagyis a külföldön élő képzett munkaerőre kivetett adó (ami történhet hivatalos, de akár informális csatornákon keresztül is), a hazautalások és a befektetések ösztönzésére tett erőfeszítések (pl. a hazautalások pénzügyi tranzakciós költségének csökkentése), a „tudás transzfer” programok (a magasan képzett diaszpóra bevonása az anyaországi felsőoktatásba, szakmai programokba, innovációs kezdeményezésekbe). A kötelezettségek behajtásának másik fő területe a politika, melynél elsősorban a diaszpóra anyaország érdekében végzett lobbitevékenységét szokás érteni. Ez szintén történhet formális szinten (pl. az anyaország által (is) szponzorált lobbitevékenységek mentén), de akár informálisan is, a diaszpóra helyi, illetve egyéni szinten történő szerepvállalása révén.

A diaszpóra politikai erőforrásainak kiaknázása emellett a választójog kiterjesztése által is történhet; az állampolgárságot a diaszpóra számára megadó kormányokkal kapcsolatban gyakori vád, hogy fő motivációjuk a szavazathalászat külföldről. Valóban léteznek olyan „legendás” esetek, amikor a külföldön élő állampolgárok szavazatai döntöttek el egy-egy választást: Horvátországban a kilencvenes években a diaszpórában élők szavazati tartották hatalmon Franjo Tudjman pártját;²⁷ Romániában 2009-ben a külföldön élő románok fordították meg az elnökválasztás kimenetelét és ültették elnöki székbe Train Basescut;

²⁷ Winland, Daphne N.: *We Are Now a Nation: Croats between “Home” and “Homeland.”* Anthropological Horizons. University of Toronto Press: Toronto; Buffalo, 2007.

Olaszországban pedig 2006-ban szintén a diaszpóra szavazatai döntött arról, hogy jobboldali kormánykoalíció alakult.²⁸ Ezek az esetek azonban inkább a kivételt, semmint a szabályt jelentik, az államok többségében ugyanis a diaszpóra szavazatok nem szoktak döntőnek bizonyulni a választásokon. Egyrészt azért, mert a diaszpóra szavazati hajlandósága a legtöbb esetben jóval alacsonyabb a lakóhellyel rendelkező állampolgárokénál, másrészt pedig a kormányok meg tudják találni azt a szabályozási módot, amellyel a külföldön élők szavazati joga nem torzítja a választási eredményt.²⁹ Gamlen kutatásának egyik konklúziója, hogy noha az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztése („transznacionalizálása”) a vizsgált országok többségében megtörtént, a kötelezettségek behajtására még kevés kormány dolgozott ki hatékony eszközöket.³⁰

Ugyan mindkét megközelítés módszertanilag alaposan kidolgozott empirikus kutatáson alapul, mind a Ragazzi, mind a Gamlen által javasolt diaszpóra-politika tipológiának vannak gyenge pontjai. Gamlen mintájában csak olyan országok szerepelnek, amelyekről a kutató talált releváns szakirodalmat, Ragazzinál pedig hiányosság, hogy egyrészt nem minden adatot kalkulált bele a vizsgálatba, másrészt az elemzett politikák csak a hivatalos információkon alapulnak, vagyis a valós politikai gyakorlat nincs figyelembe véve. Ezáltal egy nagyon „steril” képet kapunk az egyes államok diaszpóra-politikájáról, ami nem feltétlenül mutatja be a valóságot. Hasznos lenne tehát egy olyan adatbázisra épülő empirikus kutatás kivitelezése, amelyben elsődleges források, továbbá kvalitatív adatok is rendelkezésre állnak az országok diaszpóra-politikai gyakorlatáról.

A Gamlen által javasolt hármas tipológia kellően tágnak bizonyul ahhoz, hogy az országok diaszpóra-politikáját a legkarakteresebb jellemző alapján besorolhassuk, azonban konkrét esettanulmányoknál számos dilemmába ütközünk. Vegyük a magyar diaszpóra-politika modellt

²⁸ Laguerre, Michel S.: *Parliament and Diaspora in Europe*. Europe in Transition: The NYU European Studies Series. Palgrave Macmillan: New York, New York, 2013.

²⁹ Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation. A Normative Evaluation of External Voting. *Fordham Law Review* 75, no. 5 (2007), <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/7313>.

³⁰ Gamlen, 2006. Diaspora Engagement Policies, i.m.

példaként. Jelen tanulmány keretei nem engedik meg, hogy a magyar diaszpóra-politikát teljes részletességgel elhelyezzük a gamleni modellek között, de az első ránézésre is szembetűnik, hogy annak különböző elemei különböző kategóriákba illenek bele, ráadásul egy-egy elem egyszerre több kategóriába is betehető, ezért a magyar példát nehéz lenne kizárólagosan egyik vagy másik kategóriába besorolni.

Ha az egyszerűsített honosítási eljárást vizsgáljuk, azaz a magyar állampolgárság felvételének megengedését a magyar származású, de magyarországi lakhellyel nem rendelkező személyek számára, már dilemma előtt állunk. Ez a diaszpóra-politika elem ugyanis egyszerre illik bele mindhárom, Gamlen által felvázolt kategóriába: lehet a szimbolikus nemzetépítés eszköze, egyértelműen jogkiterjesztő intézkedés, de kötelezettségek (politikai és gazdasági egyaránt) behajtására is alkalmas lehet. Egy másik diaszpóra program, a Kőrösi Csoma Sándor Program, melynek keretében magyarországi fiatalok töltenek fél éves gyakorlatot egy-egy magyar diaszpóra közösségnél abból a célból, hogy kulturális és oktatási események szervezésében segítséget nyújtsanak számukra, szintén több kategóriába beleillik: lehet szimbolikus és intézményépítő intézkedésként is értelmezni. A magyar birthright program, a ReConnect Hungary szintén nem egyértelmű gyakorlat. A ReConnect Hungary-ban másod, harmad, negyed, ötöd generációs amerikai magyar fiatalok vesznek részt, főként olyanok, akik javarészt elvesztették a magyar kultúrához való kapcsolódásukat. Mivel a program – más birthright programoktól eltérően – nem kizárólagosan egy célt propagál, hanem mindössze igyekszik felkelteni a résztvevőkben az érdeklődést Magyarország, a magyar kultúra, de egyben az amerikai magyar diaszpóra iránt is, nehéz kategorizálni. Lehet a szimbolikus nemzetépítés eszköze, hiszen a résztvevők a program által „kerülnek vissza” a nemzeti közösségbe, de ugyanakkor a diaszpórában rejlő erőforrások kiaknázásának módja is, hiszen a projekt célja hosszútávon az, hogy a résztvevők saját szakmájukon keresztül segítsék Magyarország gazdasági fejlődését, politikai érdekérvényesítését, kapcsolódjanak be az amerikai magyar intézményekbe, stb.

Az azonban, hogy a konkrét diaszpóra-politikai gyakorlatok nem helyezhetőek el egyértelműen Gamlen tipológiájában, nem feltétlenül

jelent problémát. Nem szabad ugyanis megfelekedni arról, hogy egy ország adott diaszpóra-politikáját mindig annak kontextusában kell vizsgálni. Ahogy az a diaszpóra-politikák magyarázatait taglaló részben is kiderült: a diaszpóra-politikákat hiba lenne egységes és teljesen koherens szakpolitikaként kezelni, hiszen annak részei más-más kormányzati egységekhez, különböző állami szereplőkhöz tartoznak. Egy anyaország diaszpóra-politikája nem egy csapásra születik meg, hanem folyamatosan alakul, kiegészül, egyes elemek eltűnhetnek belőle, más elemek felerősödhetnek. Ragazzi modellje a diaszpóra-politikák dinamizmusát, a mögöttük rejlő diverz szereplőket, motivációkat és érdekeket nem tudja számításba venni. Gamlen tipológiája viszont kellően tág kategóriákat határoz meg ahhoz, hogy a diaszpóra-politikák látványos (és kevésbé látványos) differenciáltságát számításba vehessük a tudományos elemzéseknél.

Konklúzió

Az államok külföldön élő diaszpórájuk megszólítására és elkötelezésére tett politikai eszköztára az elmúlt 20-30 évben látványosan megnövekedett. A különböző diaszpóra-politikák vizsgálata hosszú ideig csak egy-egy esettanulmányra koncentrált, ezért a diaszpóra-politikák összehasonlító vizsgálatához szükséges elméleti keretek kidolgozása csak az elmúlt években vette kezdetét. A tanulmány az elméleti téren eddig elért eredményeket igyekezett összefoglalni: először a diaszpóra-politikák megszorodása mögött rejlő magyarázatokat gyűjtötte össze, majd a legújabb diaszpóra-politika tipológiákat mutatta be és értékelt.

Ragazzi kutatásában 35 ország diaszpóra-politikáját vizsgálta meg úgy, hogy a kiválasztott országok diaszpórára vonatkozó gyakorlatait különböző változók szerint osztályozta, majd többszörös korrelációs-elemzés segítségével meghatározta a változók és az adott politikai gyakorlat közötti kapcsolatot. Öt ideáltipikus diaszpóra-politika modellt tudott ezáltal meghatározni, amelyek az adott csoportba tartozó országok diaszpóra-politikájának fő karakterisztikáját írják le: expat-

riate állam, zárt állam, globális nemzetállam, irányított munkás állam, közömbös állam. A Ragazzi-féle modell gyengesége, hogy a vizsgált változók kizárólag hivatalos adatokon alapulnak, a valós diaszpóra-politikai gyakorlatról ezért nem ad információt.

Gamlen vizsgálata 70 ország diaszpóra „engagement” gyakorlatára terjedt ki, és az általa meghatározott diaszpóra-politika tipológia nem kizárólag deskriptív, mint Ragazzinál, hanem az anyaország diaszpóra-politikai motivációjára fókuszál. A kutatás három nagy diaszpóra-politika kategóriát azonosított be: a kapacitás-építő, a jogkiterjesztő, valamint a kötelezettség-behajtó modellt. Gamlen elméletének hangsúlyos eleme, hogy a diaszpóra-politikák vizsgálatánál figyelembe veszi, hogy ezeknél a gyakorlatoknál nem egy koherens és egységes szakpolitikáról beszélünk, hanem nagyon sok részből összeálló, nem feltétlenül konzekvens politikai intézkedések és projektek összességéről, amelyek ráadásul állandó változásban vannak. A Gamlen által megrajzolt tipológia kellően rugalmas ahhoz, hogy ezeket a tényezőket a kutatásba beleszámítva elemezhesse az egyes diaszpóra-politikai esettanulmányokat. Bár a modell alkalmazható, ennek ellenére szükség lenne egy átfogó, globális mintán alapuló komparatív vizsgálatra, amely a statisztikai és „nyers”, deskriptív, hivatalos adatokon kívül kvalitatív adatokat (az adott diaszpóra-politikai elem gyakorlati működésének leírását, állami szereplőkkel készült interjúkat, stb.) is tartalmaz.